

heid ingediend, doorgaans gericht op verruiming van vergunningen en vermindering van belastingen. Deze petitities werden, zij het soms tandenknarsend, bijna altijd ingewilligd; Venetië was zich terdege bewust van het grote economische belang van de Nederlandse aanwezigheid in de stad. Daarnaast werden ook vele individuele petitities ingediend, maar de enige manier om echte en permanente economische gelijkberechtiging te bewerkstelligen was het verwerven van de zogenaamde *cittadinanza per privilegio*. Na een verblijf van tien jaar in de stad kon men gelijkberechtiging aanvragen voor de handel in Venetië zelf; en na vijftig jaar zelfs volledige gelijkberechtiging, die zich dus ook tot de internationale handel uitstrekte. Een aantal Nederlanders verwierf een dergelijke status, raakte aldus volledig geïntegreerd in de Venetiaanse samenleving en keerde soms niet meer naar het noorden terug. Hoewel men om economische redenen meestal trouwde in eigen kring, onderhielden sommigen duur-

zame affectieve relaties met Venetiaanse vrouwen, die hun ook kinderen schonken en in testamenten werden bedacht. Huwelijken met vrouwen uit de Venetiaanse elite lijken zeldzaam te zijn geweest, maar kwamen desondanks voor.

Trading Places is een helder gestructureerde en goed gedocumenteerde studie over een relevant en tot de verbeelding sprekend hoofdstuk uit de vroegmoderne Nederlandse economische geschiedenis. Zij preciseert en nuanceert op een aantal punten het bestaande beeld van de handelscontacten tussen de Lage Landen en Venetië, en bevat daarnaast vele nieuwe gegevens ten aanzien van de Nederlandse aanwezigheid in Venetië zelf, waarnaar nog weinig systematisch onderzoek was verricht.

Paul van Heck
Universiteit Leiden

Brouwen was belangrijk in vroegmodern Europa – zo belangrijk dat het niet aan mannen alleen werd overgelaten. Marjolein van Dekken schreef een proefschrift over de vele vrouwen die zich in de Republiek bezig hielden met het brouwen van bier, het branden van jenever en brandewijn en de verkoop van deze alcoholische dranken. Met de publicatie van haar proefschrift nadert het door Ariadne Schmidt gecoördineerde onderzoek naar vrouwen en werk in de Republiek zijn voltooiing. Het boek van Van Dekken bevestigt het beeld dat ook uit de dissertaties van Elise van Nederveen Meerkerk en Daniëlle van den Heuvel naar voren kwam: de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen was afhankelijk van de economische sector waarin zij werkten; het groeipotentieel van die sector; het benodigde menselijke en financiële kapitaal voor het zelfstandig uitoefenen van het beroep en het al dan niet aan het hoofd staan van een huishouding.

De ruggengraat van Van Dekkens dissertatie is een nauwkeurige reconstructie van het aantal vrouwen dat tussen 1500 en 1800 in vier steden – Rotterdam, Haarlem, Leiden en Schiedam – en op het platteland van de Meierij rond Den Bosch werkte in bierbrouwerijen en branderijen. Op basis van deze gegevens laat Van Dekken zien dat in de drankenhandel veel ruimte was voor vrouwen om zelfstandig te opereren, terwijl de meeste echt-

NIEUWE TIJD

Een sleutelrol in de drankensector

Marjolein van Dekken, Brouwen, branden en bedienen. Werkende vrouwen in de Nederlandse dranknijverheid, 1500-1800 (Aksant; Amsterdam 2010) 291 p., ill., graf., €29,90 ISBN 9789052603612

genotes van bierbrouwers, branders en herbergiers met hun mannen meewerkten in het bedrijf. De productie werd meestal door de mannen gedaan, maar vrouwen bemoeiden zich met alle andere aspecten van het bedrijf: de inkoop van grondstoffen, de boekhouding en de verkoop van de producten. Zo goed waren de vrouwen ingevoerd in het bedrijf van hun man dat ze bij zijn overlijden vaak de leiding overnamen, zij het dat

dan wel een meesterknecht meestal de verantwoordelijkheid over het brouwen en branden kreeg.

Vrouwen speelden in de Nederlandse drankensector een grote rol omdat hun toegang tot de bedrijfstak niet of nauwelijks beperkt werd door gildereguleringen. In omringende landen – Van Dekken vergelijkt in haar boek de Nederlandse situatie met die van Engeland, Vlaanderen en Duitsland – was de positie van vrouwen vaak sterk ondergeschikt aan die van mannelijke collega's die via gildestructuren de productie en handel in dranken beheersten. Vrouwen in de Republiek hadden minder last van dergelijke uitsluiting en zij profiteerden volop van de snelle bloei die zowel het brouwen als het branden doormaakten in de zeventiende eeuw. Ook in de achttiende eeuw, toen de sector nauwelijks nog groeide, bleven vrouwen nadrukkelijk aanwezig in de bedrijfstak. De investeringen die echtparen deden in hun onderneming waren namelijk zo groot dat niet alleen het meewerken van de

vrouw nodig was om het bedrijf te laten renderen, maar dat voortzetting van de brouwerij of branderij door we-
duwen noodzakelijk was om kapitaalvernietiging te voor-
komen.

Van Dekken overtuigt in haar relativering van de be-
perkingen die gilden oplegden aan het werk van vrouwen
in de Republiek, maar de nadruk die zij legt op financiële
aspecten van de bedrijfsvoering roept nieuwe vragen op.
Niet zelden was een kapitaal van 20.000 gulden nodig
om een bedrijf te financieren waardoor gewone werklieden
effectief waren uitgesloten van zelfstandig onderne-
merschap. Maar met een productielocatie als onderpand
en vlottende financiering op basis van leverancierskrediet
moet het toch mogelijk geweest zijn voor nieuwe onder-
nemers om in de sector actief te worden, zoals dat ook
gebeurde in een nog kapitaalintensievere bedrijfstak als
de suikerraffinage. En wat te denken van de vennoot-
schappen die gezamenlijk kapitaal investeerden in een
herberg, branderij of herbergier? Misschien was het toch
nog betrekkelijk eenvoudig voor een getalenteerde knecht
om zich in te kopen, of voor een vrouw om als passieve
investeerder in de sector actief te blijven.

De sleutelrol die vrouwen volgens Van Dekken speel-
den bij het waarborgen van de continuïteit van individu-
ele bedrijven, roept echter nog een belangrijker vraag op:
kunnen we de economische activiteiten van vrouwen af-
doende duiden door alleen naar deze vrouwen te kijken?
Zouden historici hun aandacht niet liever verleggen van
individuele mannen, vrouwen en kinderen naar de huis-
houdens die zij samen vormden, en naar de economische
strategieën van deze huishoudens?

Brouwen, branden en bedienen zal een zeer nuttig na-
slagwerk zijn voor onderzoekers die geïnteresseerd zijn
in de organisatie en financiering van het bedrijfsleven in
Nederland tussen 1500 en 1800. Van Dekken waagt zich
niet aan vragen die uitstijgen boven de sector die zij be-
studeerde maar ze levert ons wel een schat aan gegevens
over het werk van vrouwen en haar dissertatie laat eens te
meer zien dat stereotiepe ideeën over achterstelling van
vrouwen c.q. vrouwelijke ondernemers niet kloppen.

Oscar Gelderblom

Universiteit Utrecht

De relatie tussen het
'eigene' en het 'an-
dere' is een van de grote
thema's in de literatuur-
wetenschap van de laatste
drie decennia. Met name
sinds de jaren negentig is
er een reeks studies ver-
schenen over de literaire
representatie van zaken
als nationale identiteit, de
ontmoeting met andere
culturen in de nieuwe we-
reld en de relatie tussen
het christendom en an-
dere godsdiensten. Deze
thematiek is ook binnen
de studie van de vroeg-
moderne Engelse letterkunde zeer vruchtbaar gebleken
en heeft onze blik op het werk van auteurs als William
Shakespeare, Edmund Spenser en Christopher Marlowe
blijvend veranderd en verrijkt. De wetenschappelijke
belangstelling voor vragen rond nationale, religieuze en
culturele identiteit heeft uiteraard veel te maken met
mondiale ontwikkelingen in de laat-twintigste en eenen-
twintigste eeuw: dekolonisatie, globalisering, migratie,
de opkomst van identiteitspolitiek in de Verenigde Staten
en het probleem van religieus extremisme. In zekere zin
biedt het bestuderen van vergelijkbare kwesties in eerdere

NIEUWE TIJD

De Engelsman en 'de Ander' in het zestiende-eeuwse toneel

*B. J. Sokol, Shakespeare and Tolerance (Cambridge
University Press; Cambridge 2008) 244 p., €83,99
ISBN 9780521879125*

*Lloyd Edward Kermode, Aliens and Englishness in
Elizabethan Drama (Cambridge University Press;
Cambridge 2009) 202 p., €64,-
ISBN 9780521899536*

historische perioden een
manier om ook de eigen
tijd indirect tegen het
licht te houden en in een
breder cultuurhistorisch
perspectief te plaatsen.
Een van de inzichten die
in veel studies terugke-
ren is de gedachte dat het
'eigene', in bijvoorbeeld
nationale, culturele of
religieuze zin, zich alleen
laat definiëren in rela-
tie tot een 'ander' – een
ander die een reeks aan
emoties kan oproepen,
van minachting of af-
schuw tot verwondering,

fascinatie en zelfs bewondering. Het eigene bevat daarom
ook per definitie een mate van instabiliteit en ongrijp-
baarheid: het is afhankelijk van, en wordt bepaald door,
het andere.

Je kunt je afvragen of er na zoveel jaar nog iets nieuws
is te melden over de hierboven geschetste thematiek.
Deze vraag laat zich goed onderzoeken aan de hand van
twee recent verschenen studies, respectievelijk over het
werk van William Shakespeare en over het Engelse toneel
van de late zestiende eeuw in het algemeen: B.J. Sokols
Shakespeare and Tolerance en Lloyd Edward Kermodes